

Analiza odnosa između filmske kritike i recepcije publike u kontekstu suvremenog hrvatskog filma

Rudelić, Rafaela

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:988473>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-25**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Rafaela Rudelić

**Analiza odnosa između filmske kritike i recepcije publike
u kontekstu suvremenog hrvatskog filma**

(ZAVRŠNI RAD)

Rijeka, 2021.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kulturalne studije

Rafaela Rudelić

Matični broj: 0009061581

Analiza odnosa između filmske kritike i recepcije publike u kontekstu suvremenog hrvatskog
filma

ZAVRŠNI RAD

Preddiplomski studij kulturologije

Mentor: dr. sc. Boris Ružić

Rijeka, 2021.

Sažetak

Oslanjajući se na knjigu "Granice kritike", Rite Felski, u kojoj autorica piše o ulozi sumnje kao sveprožimajuće prisutnosti, raspoloženja i metode u znanosti o književnosti, ovaj rad prikazuje slično raspoloženje u filmskoj kritici. Prepoznavanjem obrazaca na temelju iskustva pisanja recenzija za nekoliko portala, u recenzijama drugih kritičara, pa čak i u filmovima (Malcolm & Marie), u radu se pokazuje da se u pristupu određenim temama kod filmskih kritičara mogu prepoznati obrasci slični obrascima sumnje kod autora o kojima piše Felski. Analizirane su recenzije nekoliko hrvatskih filmskih kritičara koji pišu za različite medije, s fokusom na recenzije filmova "Dnevnik Diane Budisavljević", Dane Budisavljević, "Posljednji Srbin u Hrvatskoj", Predraga Ličine, te u nešto manjoj mjeri "General", Antuna Vrdoljaka, jer je riječ o filmovima koji progovaraju o temama za koje se u medijima često nailazi na stav da je hrvatska kinematografija njima zasićena. Prvenstveno je riječ o temi međunacionalnih odnosa i netrpeljivosti. U recenzijama su uočeni određeni obrasci koji pokazuju da na različite filmske kritičare utječe isto raspoloženje, a u slučaju hrvatskih filmskih kritičara riječ je upravo o raspoloženju zasićenosti određenim političkim temama, koja gotovo paradoksalno rezultira time da se o njima još više piše. Cilj je rada istaknuti da i kod hrvatskih filmskih kritičara prevladava određen obrazac (koji oni i sami zamjeraju hrvatskoj kinematografiji), čime se gubi bogatstvo onoga što Felski naziva lepezom stilova i načina argumentacije. U zaključku je obrazloženo da rješenje prepoznatog problema nije ograđivanje od političkih tema ili poricanje činjenice da se filmovi njima bave, već osvješćivanje procesa pisanja filmskih kritika i toga poseže li se prilikom pisanja za nekim argumentom mehanički ili on zaista doprinosi tekstu, čime bi se oslobodio prostor za nove oblike mišljenja i daljnje razvijanje pristupa filmskoj kritici.

Ključne riječi: film, kritika, politika, recenzija

IZJAVA O AUTORSTVU ZAVRŠNOG RADA

Ovime potvrđujem da sam osobno napisala završni rad pod naslovom:

Analiza odnosa između filmske kritike i recepcije publike u kontekstu suvremenog hrvatskog
filma

i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada koji su u radu citirani ili se temelje na drugim izvorima (mrežni izvori, udžbenici, knjige, znanstveni, stručni ili popularni članci) u radu su jasno označeni kao takvi te adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime:

Rafaela Rudelić

Datum: 3. rujna 2021.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Granice kritike	2
3. Analiza odnosa između filmske kritike i recepcije publike u kontekstu suvremenog (hrvatskog) filma	6
3.1. Kontekst suvremenog hrvatskog filma	7
3.2. Historijska pripovjednost i problem istine u historijskom prikazivanju.....	11
4. Zasićenost shemama kritike	17
5. Zaključak.....	21
Popis literature.....	22
Filmografija.....	24

1. Uvod

U djelu "Granice kritike" Rita Felski piše o ulozi sumnje u znanosti o književnosti: o njezinoj sveprožimajućoj prisutnosti kao raspoloženju i kao metodi. Ona za uporište uzima hermeneutiku sumnje, frazu koju je skovao francuski filozof Paul Ricoeur kako bi dočarao duh moderne misli. Po Ricoeuru, radikalizam se ne odnosi samo na djelovanje i na raspravljanje nego i na interpretaciju, a u svjetlu toga moderno doba inaugurira novi tip militantnog čitanja. Felski smatra da je taj izraz – iako je skovan kako bi opisao jedan raniji period intelektualne povijesti – proročki utjelovio raspoloženje našeg vlastitog doba. (Felski, 2019, 15)

Cilj je Rite Felski ponuditi nov pogled na poznatu praksu u nadi da će steći jasniji uvid u to kako i zašto kritičari čitaju. (Ibid, 17). "Granice kritike" potaknule su me da i sama pokušam prepoznati određene "sheme" unutar filmske kritike, no za razliku od Felski, neću se većim dijelom fokusirati na kritiku u humanističkim znanostima, već na filmsku kritiku općenito, pogotovo u obliku u kojem ona danas prevladava na hrvatskim internetskim portalima (iako dio kritičara čije ću radove analizirati pripada humanističkim znanostima).

Metodom promatranja sa sudjelovanjem izložit ću i vlastito iskustvo pisanja filmskih kritika za portale. Analizom recenzija, ali i načina na koji se općenito u medijima predstavljaju filmovi, tragać ću za prepoznatljivim obrascima kritike, nalik onima o kakvima piše Felski, no s posebnim naglaskom na sveprisutnu prožetost suvremenog hrvatskog filma političkim pogledom. Pokušat ću pokazati da su u pisanju recenzija i članaka o filmovima zaživjeli duboko ukorijenjeni obrasci koji zauzvrat imaju utjecaj na samu filmsku kritiku.

2. Granice kritike

"Zašto je – čak i sada kad u nebo dižemo višestrukost, razliku, hibridnost – afektivni raspon znanosti o književnosti tako skučen? Zašto imamo toliko toga za reći o svojim protivnicima, a mucamo i oklijevamo kada govorimo o svojim ljubavima?" (Felski, 2019, 35)

Pomalo dramatične izjave poput navedene, na kakve sam nailazila čitajući djelo Rite Felski, navele su me na razmišljanje, a sama činjenica da sam osjetila potrebu da naglasim da gornji citat smatram dramatičnim – kako bih se na taj način ogradila od izjave s kojom se zapravo slažem - za mene je potvrda da se u njemu nalazi nešto što vrijedi dublje istražiti u kontekstu odnosa prema kritičkom stavu općenito.

Felski kaže da prevladavajući oblik kritičkog mišljenja njeguje pretpostavku da sve što nije kritičko nužno mora biti nekritičko (Ibid, 17). Uostalom, kada u svakodnevnom govoru izgovorimo riječ kritika, instinktivno ćemo pomisliti na negativnu kritiku, iako se kritičari o predmetima svojih analiza mogu izražavati i pohvalno.

Svojedobno sam, pišući za portal Magazin GKR ¹ o književnoj tetralogiji "Genijalna prijateljica" Elene Ferrante, u članku naglasila da se pitam "smijem li" uopće pisati o tim knjigama s obzirom na to da sam njima oduševljena, iako nije bila riječ o akademskoj ili službenoj recenziji, već o članku² u kojem sam mogla posve slobodno izraziti svoje dojmove. Čini mi se da bih odgovor na pitanje zašto sam si postavila ono prethodno pitanje mogla pronaći u "Granicama kritike".

Felski tvrdi da se "čini da svoju ljubav prema umjetničkim djelima možemo racionalizirati jedino tako što ćemo dokazati da se ona upuštaju u kritiku – čak i ako to čine nesvjesno i nenamjerno. Određeni roman ili film tako će poslužiti kao pohvalna iznimka od ideologija koje treba ritualno osuditi." (Ibid, 43)

¹ "Magazin je... medijsko odredište o kulturi, knjizi, književnosti, izdavaštvu, kreativnosti, edukaciji, pop kulturi, a prikazi, osvrti, recenzije, razgovori, teme, eseji, kratke priče (...) samo su dio sadržaja koji u njemu mogu naći svoje mjesto. Cilj je Magazina pružati snažnu i otvorenu podršku kulturnom i kreativnom stvaralaštvu u segmentu pisane riječi te biti kanal promoviranja, problematiziranja, analiziranja (...) zanimljivih fenomena na "sceni... Cilj Magazina je rad knjižnice dodatno približiti građanima, učiniti ga vidljivim i transparentnim.", <https://gkr.hr/O-nama/Projekti-i-akcije/Magazin-GKR-a>

² <https://gkr.hr/Magazin/Kauc-i-knjige/Elena-Ferrante-i-tetralogija-Genijalna-prijateljica-misticna-knjizevnica-ili-knjizevnik-koja-zna-sto-radi>

Zaista, dalje u spomenutom članku o "Genijalnoj prijateljici", osvrnula sam se na način na koji Ferrante progovara o temama poput položaja žene u društvu ili zataškavanja homoseksualnosti u ruralnoj sredini. Nisam ciljano izdvojila te teme i stojim iza svega što sam o njima napisala, no iz trenutne perspektive mi se čini da to nisu bili elementi navedenog književnog djela koji su na mene prilikom čitanja ostavili najjači dojam. Ipak, da sam pisala samo o onima koji jesu, primjerice, o tome koliko mi se svidio spisateljičin stil pisanja ili opisivala dojam koji su na mene ostavili određeni citati, takav bi mi se članak činio posve trivijalnim. Felski piše da su znanstvenici diljem humanistike instruirani da ne artikuliraju vrijednosti nego da ih propituju. (Ibid, 41) Nema vrijednosti u artikuliranju vrijednosti, moglo bi se reći. No, slažem se s autoricom "Granica kritike" da se takvim stavom ponešto ipak gubi - i to u snazi sami kritike - o čemu će biti još riječi.

"Kao i svaka druga repetitivna praksa, ono polako prelazi u našu drugu prirodu i više nije neka strana i nametljiva aktivnost, nego se pretapa u prepoznatljiv i spokojan ritam naših misli. Kritika nas zaposjeda, a mi postajemo priučeni na nju", tvrdi Felski o kritičkom mišljenju. (Ibid, 51) Nakon dvadeset i pet filmskih recenzija napisanih za portal Ziher³ u periodu od godinu i pol dana i sama sam počela osjećati da postajem priučena na način na koji pišem o filmovima. Bez obzira na to što pravila koja sam trebala slijediti pri pisanju za navedeni portal nisu bila stroga, osvijestila sam da postoje i neka nepisana pravila, koja mi nije nametnulo uredništvo portala već upravo prevladavajući oblik kritičkog mišljenja u kontekstu filmske kritike.

Primjerice, čitajući o filmu "Nevidljivi čovjek", o kojem sam pisala recenziju, naišla sam na intervju s glavnom glumicom Elisabeth Moss u kojem je izjavila da je redatelj filma, Leigh Whannell, imao dovoljno inteligencije da pita nju je li uspješno napisao scenarij, s obzirom na to da je glavni lik žena, pa ga je zanimalo koliko je dobro pogodilo kut iz ženske perspektive. Na to sam se u svom članku osvrnula ovako: "Ne postaje li pomalo naporno hvaliti takve poteze? Za početak, nekako se čini da bi perspektivu svojeg ženskog lika redatelj, scenarist, glumica i svi uključeni u taj proces trebali prenijeti unutar samog filma, bez kasnijeg dodatnog naglašavanja poruke izvan njegovih okvira." ⁴

Nitko me nije - tada ni ranije - prisilio da "hvalim takve poteze", no svejedno sam se požalila da mi to postaje pomalo naporno. S obzirom na to da zaista nemam problem s

³ Ziher je portal koji donosi aktualnosti iz svijeta glazbe, filma, knjiga, izvedbenih i vizualnih umjetnosti.

⁴ Rudelić, R. 2020. Nevidljivi čovjek: Ni smisao ovog filma nije pretjerano vidljiv, <https://www.ziher.hr/nevidljivi-covjek-ni-smisao-ovog-filma-nije-pretjerano-vidljiv/>

ulaganjem truda u kvalitetan prikaz ženskih likova – naprotiv - mislim da mi je zasmetalo to što mi se u ovom određenom slučaju učinilo da redatelj to smatra samo jednom stavkom s nekog imaginarnog popisa koju treba označiti kao obavljenju, baš kao što se i ja, pišući recenziju, moram osvrnuti na redateljev odnos prema ženskom liku te time zatvoriti krug. Takve su se situacije ponovile dovoljno puta da sam u njima počela prepoznavati obrazac.

Rita Felski naglašava prevladavajući stav da je kritika na glasu kao najozbiljniji oblik mišljenja čemu suprotstavlja svoju tezu da "kritički odmak nije odsustvo raspoloženja, nego jedna njegova manifestacija - specifična orijentacija prema vlastitom predmetu, način na koji vlastitoj argumentaciji pridajemo određenu težinu... I premda se kritiku često hvali što razbija i demontira različite sheme, ona je i sama jedna vrsta prepoznatljive sheme." (Felski, 2019, 23) Čini mi se da su primjeri o kojima pišem rezultat upravo razvijanja prepoznatljive sheme filmske kritike, koja s vremenom počinje izazivati zasićenost jer, što je opasnost koja prijeti svakoj navici, postane sama sebi svrhom.

Godinu dana kasnije naišla sam na scenu u filmu "Malcolm & Marie", redatelja i scenarista Sama Levinsona, u kojoj glavni muški lik, Malcolm - i sam redatelj i scenarist - čita kritiku svog filma. Riječ je o pozitivnoj kritici, štoviše, kritičarka za njega kaže da je novi Spike Lee (a on je njegov obožavatelj), no njegova je reakcija pri čitanju kritike ipak bijes, jer samu kritiku ne smatra autentično napisanim tekstom.

Pridjeve koje (bijela) kritičarka koristi kako bi opisala film, poput "jazzy", on i njegova djevojka, Marie, ironično komentiraju kao njen neuspješan pokušaj da ležerno naglasi da je riječ o filmu iza kojeg stoji crna filmska ekipa. Nadalje, Malcolm prigovara da će svatko tko pročita spornu kritiku pomisliti da je riječ o političkom filmu, na što mu Marie uzvraća da on voli političke filmove, a on odgovara da ne voli one političke filmove koje "bijela cura iz LA Timesa" naziva političkim. Nakon što mu Marie u šali napomene da kritičarka vjerojatno, kao i on, voli "Do the Right Thing" Spikea Leeja, a to je politički film, Malcolm odgovara da je to politički film snimljen u vrijeme kada politički filmovi nisu bili *cool* te je upravo to ono što ga čini revolucionarnim.

Čini mi se da je Levinsonov lik (ili sam Levinson) time prepoznao ono nešto što je zajednički nazivnik redateljima i glumicama koji osjećaju pritisak da u suradnji moraju autentično prikazati ženske likove, kritičarkama kojima takva autentičnost više ne djeluje autentično te - nakon što čitava pojava napravi puni krug koji je, naravno, puno složeniji i veći od svega ovdje navedenog - ponovno redateljima koji nedostatak autentičnosti zamjeraju

kritičarima. Gotovo kao da su svi navedeni akteri uronjeni u isti razgovor koji se, u različitim medijima, iznova budi. A taj razgovor postaje sve manje *cool*. Rita Felski upravo o tome piše kao o prevladavajućem raspoloženju.

Lik Malcolma, polemizirajući s kritikom upućenom vlastitom filmu, nailazi i na dio u kojem književna kritičarka kaže da je vješto izbjegao kinematografski trop bijelog spasitelja. S druge strane, prigovara mu da na neki način uživa u patnji glavnog ženskog lika. Malcolm na to reagira vrlo oštro, tvrdeći da je jedini razlog zbog kojeg u kritici piše da je izbjegao trop bijelog spasitelja to što je on sam crn, te da bi bijeli redatelj, da je snimio scenu posve identičnu njegovoj, bio optužen za to da nije izbjegao trop. Jednako tako, tvrdi da kritičarka zaključuje da Malcolm uživa u patnji ženskog lika isključivo iz razloga što je on muškarac.

Pojavu književnih kritičarki koje se deklariraju kao feministice, a zasićene su filmovima koji, s manjim ili većim uspjehom, pokušavaju odaslati feminističke poruke, te redatelja koji se unutar svojih filmova obračunavaju s kritičarima oko sličnih vrsti neslaganja, smatram samo manjim dijelom jedne veće zasićenosti koja upućuje na problem unutar prevladavajućeg raspoloženja u doživljaju filma. Sve je to postalo previše očekivano.

"Kritika nije samo propitivanje rutine nego i uspostava novih rutina – specifičnih navika i režima mišljenja koji nas obučavaju da tekstovima pristupamo na određen način". (Felski, 2019, 45) Uspostavom takvih navika s vremenom nastaje ono što Felski naziva raspoloženjem. Levinsonov lik prepoznao je današnje raspoloženje koje prevladava kod doživljaja filma kao dovoljno političko da njegov film, kada bi i bio politički film, više ne bi bio revolucionaran, kao što je to svojedobno bio film "Do the Right Thing". Naprotiv, čini se da je danas gotovo svaki film politički film ili možda da to nije nijedan ili – što je još bitnije – nije ni važno jesu li filmovi politički ili nisu, jer samo to pitanje više nije *cool*, već je (previše) uobičajeno.

3. Analiza odnosa između filmske kritike i recepcije publike u kontekstu suvremenog (hrvatskog) filma

Mogućnost da politički filmovi danas nisu *cool* kritičare može navesti na to da se, kada požele pohvaliti film, pritom nastoje ograditi od politike, poput Ziherove kritičarke Ive Kolar koja piše: "Dnevnik Diane Budisavljević, međutim nije o politici i ne upire prstom tražeći krivca, već je prvenstveno priča o pojedincima koji su se našli usred promjene ideologije i postali neželjeni."⁵ Autorica prvo izjavljuje da film nije o politici, no potom piše da film jest o nečem za što se očigledno može reći da jest o politici. Jasno je, naravno, da je ona pritom htjela naglasiti da su u filmu važniji pojedinci koji su se zatekli u određenim političkim okolnostima nego same te okolnosti, no vrijedi propitati je li riječ o pojavama koje je toliko lako međusobno odijeliti. Recimo, Davor Špišić za Telegram isti film naziva kulturološko-umjetničkim, pa i političkim projektom⁶.

Na tom tragu, u trećoj epizodi dokumentarne serije "Kolaži o laži" (2021), Nebojše Slijepčevića, posvećenog dokumentarnom filmu, redatelj i scenarist Ognjen Glavonić izjavljuje da ljudi griješe kada samo na temelju teme nekog filma zaključe: "Aha, to je politički film. Zapravo, ono što je politički u filmu je naš pogled."⁷ Čini mi se da je zasićenost upravo jednom određenom vrstom političkog pogleda u doživljaju filma ta koja dovodi do situacija u kojima filmski redatelji i kritičari više ne žele govoriti o političkom filmu.

Politički je pogled postao jedna vrsta obrasca koji je zavladao u načinu na koji doživljavamo film. No, izjaviti da neki film nije o politici, u pokušaju ograđivanja od te vrste političkog pogleda, na neki način samo doprinosi upravo tom pogledu. Naime, time razgovor ostaje unutar pogleda od kojeg se kritičari i redatelji iz gornjih primjera manje-više bezuspješno pokušavaju odmaknuti. Riječ politika spominje se u izjavi da film nije o politici i zapravo ne postoji bitna razlika u odnosu na kritičara koji će napisati da film jest o politici. Poput računalnih programa, ponekad se čini kao da su kritičari, a potom i gledatelji, počeli automatski koristiti riječ *politika* neovisno o kontekstu u kojem se ta riječ pojavljuje. Drugim riječima, izjava da film jest politički i izjava da film nije politički dio su istog kritičkog

⁵ Kolar, I. 2019. Dnevnik Diane Budisavljević: Samozatajno svjedočanstvo o ljudskosti, <https://www.ziher.hr/dnevnik-diane-budisavljevic/>

⁶ Špišić, D. 2019. Gledao sam Dnevnik Diane Budisavljević. To je film koji te smlavi, <https://www.telegram.hr/kultura/gledao-sam-dnevnik-diane-budisavljevic-to-je-film-koji-te-smlavi/>

⁷ Nebojša Slijepčević: Kolaži o laži, 2021.

raspoloženja. Zaista, u skladu s onime na što se Malcolm požalio Marie, u takvoj vrsti politike više ništa ne može biti revolucionarno, pa ni film.

3.1. Kontekst suvremenog hrvatskog filma

U ljeto 2019. godine održan je 66. Pulski filmski festival. Festival je otvoren projekcijom filma "General", Antuna Vrdoljaka. Zlatnu Arenu za najbolji film osvojio je film "Dnevnik Diane Budisavljević", Dane Budisavljević. Nagradom Breza za najboljeg debitanta nagrađen je redatelj filma "Posljednji Srbin u Hrvatskoj", Predrag Ličina.

Navedena tri filma zapažena su na festivalu te u javnosti, a za sva tri bismo mogli reći da su politički filmovi. (Ili da to nisu.) "General" je biografska drama o životu hrvatskog generala Ante Gotovine. "Dnevnik Diane Budisavljević" kombinacija je dokumentarnog filma i igrane drame, a predstavlja istoimenu ženu koja je za vrijeme Drugog svjetskog rata spašavala srpsku djecu iz ustaških logora. "Posljednji Srbin u Hrvatskoj" poigrava se idejom najezde zombija na koju su imuni Hrvati srpskog porijekla.

Riječ je o filmovima koji se poprilično razlikuju, iako se zapravo sva tri na neki način bave odnosom između dva ista naroda. U slučaju "General" i "Dnevnika Diane Budisavljević" prisutan je zajednički element biografske drame, no filmovi se veoma razlikuju stilom. Ličinin se film pak stilski razlikuje i od prethodna dva te vjerojatno od svega dosad viđenog u hrvatskoj kinematografiji. Pa ipak, ono što je navedenim filmovima zajedničko (osim teme odnosa između Hrvata i Srba) jest to da su dočekani istim političkim pogledom unutar istog kritičkog raspoloženja.

Za početak, sva tri filma prikazana su na istom, najvećem hrvatskom filmskom festivalu i unatoč činjenici da se barem za dva od ta tri filma može reći da se gotovo direktno obraćaju publici koju čine dva politički suprotstavljena "tabora", tim su sveprisutnim pogledom na neki način kooptirani u jedno, u skladu s tezom Levinsonovog lika da politički film danas ne može biti revolucionaran.

"Za razliku od nenadanih i intenzivnih strasti, raspoloženje odlikuje stanovit stupanj stabilnosti: raspoloženje može biti sveprisutno, dugotrajno i sporo se mijenjati. Upravo raspoloženje nam omogućuje da nam neke stvari budu važne i da nam budu važne na određene načine". (Felski 2019, 50) Kada govorimo o prikazivanju odnosa između Hrvata i Srba u (ne samo) suvremenom hrvatskom filmu, moglo bi se reći da je i to nešto što je također sveprisutno, dugotrajno i sporo se mijenja (iako su i dalje prisutne intenzivne strasti).

Nisam provela istraživanje kojim bih provjerila koliko filmovi "o Hrvatima i Srbima" zaista prevladavaju u hrvatskoj kinematografiji, no izvjesno je da postoji raširen stav da je riječ o uvjerljivo dominantnoj temi, s čime će se složiti i neki kritičari čije će recenzije kasnije biti spomenute. Na to uvjerenje možemo naići u većini "svakodnevnih" razgovora o filmu te u medijima i stoga smatram da je opravdano reći da je ono već i samo preraslo u svojevrsno raspoloženje koje utječe na to kako, kao gledatelji, pristupamo hrvatskom filmu, te na to kako mu pristupaju kritičari.

Nadalje, kako sam već sugerirala, "General" i "Dnevnik Diane Budisavljević" ne obraćaju se istoj publici i to je nešto što je općepoznato i dio je spomenutog raspoloženja koje prevladava u doživljaju suvremenog hrvatskog filma. Predrag Ličina u intervjuu kojim predstavlja "Posljednjeg Srbina u Hrvatskoj" progovara baš o tome kada izjavljuje: "Film je zabavan pa sam siguran kako se nitko ne može uvrijediti. Uvijek ima budala koji će ga, premda ga neće gledati, napasti iz razno raznih razloga."⁸ Naglašavajući to da zna da postoje ljudi koji će i bez gledanja napasti njegov film, Ličina prepoznaje pojavu koja nije zanemariva. Postoje ljudi koji neće otići u kino pogledati film naslovljen "Posljednji Srbin u Hrvatskoj", baš kao što većina ljudi koja se okuplja ispred kazališta prosvjedujući protiv nove kontroverzne predstave Olivera Frljića vjerojatno nikad nije pogledala neki od njegovih prethodnih uradaka.

U slučaju filmova "General" i "Dnevnik Diane Budisavljević" dolazilo je do napetosti, barem na portalima, no autori tih filmova nisu ni trebali provocirati svojim stavovima jer same teme njihovih filmova za određen su dio javnosti (ne može se ni reći gledatelja jer velik broj ljudi iz principa neće pogledati jedan od ta dva filma) već provokacija i to je upravo ono što umanjuje mogućnost filmova da budu zaista politički ili zaista revolucionarni. Politički se pogled, kao i sama provokacija, u najvećoj mjeri ne nalazi u samim filmovima već u raspoloženju u koje su filmovi, gledatelji i kritičari već uronjeni do te mjere da su njime zasićeni. Baš kao što su globalno ljudi u doživljaju filmova zasićeni nekim drugim pojavama, poput Levinsonovog lika koji je zasićen već monotonom kritičkom perspektivom prema, primjerice, perspektivi crnih redatelja ili feminističkom perspektivom, kod nas se svemu tome pridružuje i posebna perspektiva vezana uz odnos između Hrvata i Srba.

Pritom zapravo i nije toliko bitno u kojem se smjeru kreće provokacija, odnosno kojem se dijelu publike neki film (ne) obraća. Filmovi će biti drugačije doživljeni od strane

⁸ Pleše, M. 2019. Kako sam napravio film Posljednji Srbin u Hrvatskoj, <https://www.telegram.hr/price/kako-sam-napravio-film-posljednji-srbin-u-hrvatskoj/>

različitih portala, no i dalje će biti podjednako prisutni na njima, baš kao što će se - osim ako je zaista riječ o filmovima koji su sami po sebi kontroverzni - prikazivati na istim filmskim festivalima, a u komentarima čitatelja ispod članaka na portalima vodit će se vrlo slične rasprave.

Pišući za portal Ziher o filmu "General" namjerno sam se fokusirala na neke ranije spomenute teme poput karakterizacije ženskih likova, jer je u tom slučaju zasićenje prevladavajućim pristupom temi odnosa između Hrvata i Srba bilo jače od zasićenja feminističkim pristupom u pisanju za navedeni portal. Rezenciju "General" zaključila sam riječima: "Kao i u prepucavanjima u komentarima ispod pjesama na YouTube-u. Najveći domoljubi i "mrzitelji svega hrvatskog", ⁹ jedni i drugi dočekali su u ovom filmu upravo ono što su godinama čekali. Onima koji bi taj začarani krug htjeli izbjeći preostaje da pričekaju neko drugo vrijeme ili barem neki drugi film."

Te riječi uopće nisu bile doživljaj samog filma "General", već su bile upućene raspoloženju, imaginarnom razgovoru za koji se čini da čitavo vrijeme neprekinuto traje i u sebe bez razlike uvlači svakog gledatelja, svakog kritičara, te svaki film u kojem se pojavljuju Hrvati i Srbi. Upravo je umor od čitavog tog razgovora doveo do toga da nevoljko napišem spomenutu recenziju, a pokazat će se da nisam jedina doživjela takav problem.

Tomislav Čegir, s druge strane, za portal Filmovi.hr¹⁰, u recenziji o filmu "General" piše: "Ako se pritom prisjetimo da je žanr ratnoga filma ponajviše izložen uplivu državnih ideologija, ne treba nas čuditi ni manji niz površnih reakcija koji kritičarske osvrte o Generalu razmatraju kroz nacionalni predznak, zanemarujući činjenicu da se filmska recenzija prije svega temelji na raščlambi vrijednosti cjeline ostvarenja i njegovih sastavnica a ne na političkim ili nacionalnim prosudbama." ¹¹

Nisam sigurna mogu li se složiti s time da je niz reakcija koje kritičarske osvrte o "Generalu" razmatraju kroz nacionalni predznak zaista manji. I sam Čegir se, uz raščlambu vrijednosti cjeline i sastavnica filmskog ostvarenja, ipak osvrnuo na "politički" aspekt doživljaja teme filma, a mogao je to jednostavno izostaviti i zaista pisati samo o samom filmu,

⁹ Rudelić, R. 2019. General: Film Antuna Vrdoljaka ispunio je očekivanja koja je i postavio, <https://www.ziher.hr/general-film-antuna-vrdoljaka-ispunio-je-ocekivanja-koja-je-i-postavio/>

¹⁰ Filmovi.hr su nastali u listopadu 2009. na temeljima filmske rubrike KULISA.eu. Utemeljila ih je skupina filmskih kritičara i novinara okupljenih u udrugu Kulturni klub s ciljem stvaranja izdanja koje će temeljitije, potpunije i ažurnije od tiskanih novina i časopisa pridonijeti praćenju, promicanju i kritičkoj valorizaciji filmske umjetnosti u Hrvatskoj. Objavljuju izvorne autorske tekstove – kritičke osvrte i eseje o filmovima, s osobitim naglaskom na hrvatski, europski i nezavisni američki film.

¹¹ Čegir, T. 2019. Neispunjena očekivanja, <https://filmovi.hr/index.php?p=article&id=2864>

čime bi zapravo dao veći doprinos odmakom od spomenutih površnih reakcija. Ovako je i sam u manjoj ili većoj mjeri postao dio sveprisutnog raspoloženja. Kada su u pitanju mediji koji i inače vode manje računa od portala Filmovi.hr o pristupu filmskim recenzijama kakav on, po Čegiru, treba biti, ta je nemogućnost odmakom od političkog pogleda još uočljivija.

Primjerice, u recenziji filma "Posljednji Srbin u Hrvatskoj", objavljenom u Jutarnjem listu, Nenad Polimac piše: "Tko voli žaoke o međunacionalnim netrpeljivostima, ovdje ih ima dovoljno."¹² Međunacionalne netrpeljivosti postale su, dakle, prepoznatljiv element čitave hrvatske kinematografije do te mjere da se o njima piše kao da je riječ o nekoj omiljenoj glumici ili raskošnoj scenografiji; nešto su što prodaje film. Od čitave recenzije i svega što se o navedenom filmu još moglo reći, upravo su žaoke završile u naslovu članka.

U drugom članku autor ide još dalje te piše da je film Predraga Ličine "moguće tumačiti kao "političku zafrkanciju čiji je cilj razbjesniti desničarske portale, u filmu za to ima dovoljno štofa u dijalozima koji kao da su pisani za televizijski sitcom, neki su zbilja bezobrazni, međutim, kako je u pitanju humorna horor fantastika, ne očekujte demonstracije pred kinima. Zbilja je bedast onaj koga će ovako nešto iznervirati."¹³

Osobno, smatram popriličnom redukcijom izjavu da je cilj filma "Posljednji Srbin u Hrvatskoj" taj da razbjesni desničarske portale, neovisno o tome je li se to zaista dogodilo, no kao i u svim primjerima o kojima pišem ne osvrćem se toliko na sam film koliko na činjenicu da su pojave poput osvrta na prepirke između desničarskih i ne-desničarskih portala ili "prepucavanja" u komentarima ispod pjesama na YouTube-u, koja sam sama spomenula pišući članak o "Generalu", nešto bez čega gotovo da više i nije moguće popratiti hrvatski "politički" film u medijima.

Zanimljivo je i to što u slučaju "Posljednjeg Srbina u Hrvatskoj" kritičar Jutarnjeg lista naglašava da do ozbiljnih demonstracija pred kinima neće doći ne zbog toga što je riječ o satiri koja sama po sebi nije provokativna na način koji bi izazvao demonstracije, već jer je riječ o humornoj horor fantastici. Ponovno, nema razloga da film smješten u takve žanrovske odrednice ne bi mogao biti dovoljno provokativan zbog nekih drugih svojih sastavnica, no ovdje je zapravo još jednom stvar u političkom pogledu koji neizbježno uviđa provokacije

¹² Polimac, N. 2019. POSLJEDNJI SRBIN U HRVATSKOJ Za gledatelje koji žele žaoke o međunacionalnim netrpeljivostima - ima ih dovoljno, samo jedna stvar nije uvjerljiva, <https://www.jutarnji.hr/kultura/film-i-televizija/posljednji-srbin-u-hrvatskoj-za-gledatelje-koji-zele-zaoke-o-medunacionalnim-netrpeljivostima-ima-ih-dovoljno-samo-jedna-stvar-nije-uvjerljiva-8407457>

¹³ Polimac, N. 2019. POSLJEDNJI SRBIN U HRVATSKOJ Kako je sniman i o čemu govori najiščekivaniji hrvatski film, zombi komedija Predraga Ličine, <https://www.jutarnji.hr/kultura/posljednji-srbin-u-hrvatskoj-kako-je-sniman-i-o-cemu-govori-najiscekivaniji-hrvatski-film-zombi-komedija-predraga-licine-8246162>

smještene izvan samog filma, a takvih je u slučaju Ličininog filma ipak manje nego u, primjerice, "Dnevniku Diane Budisavljević".

3.2. Historijska pripovjednost i problem istine u historijskom prikazivanju

Ranije spomenuta treća epizoda dokumentarne serije "Kolaži o laži", Nebojše Slijepčevića, bavi se temom dokumentarnog filma. Filmski kritičar Mario Kozina u emisiji je izjavio da većina gledatelja gleda dokumentarni film s ciljem informiranja, dobivanja neke informacije.¹⁴ Dalje u istoj epizodi narator emisije govori da ulogu naratora gledatelji prihvaćaju kao glas autoriteta koji iznosi neupitne činjenice, što je samo jedan od načina kojima se autor emisije (uz pomoć naratora) poigrao definicijom dokumentarnog filma unutar svoje dokumentarne serije.¹⁵

"Dnevnik Diane Budisavljević" žanrovski je klasificiran kao igrano-dokumentarna drama i narativni film. (Moguće je to još malo zakomplicirati, poput Marijana Krivaka: "Film Dane Budisavljević mogli bismo rodovski odrediti doku-fikcijom. Međutim, što ako bismo ipak rekli da se ovdje radi o igranoj falciji?"¹⁶)

Smatram da je ipak teško reći da je "Dnevnik Diane Budisavljević" film koji su gledatelji odlučili pogledati s ciljem informiranja i dobivanja neke informacije, barem ne u najvećoj mjeri. Doduše, to i nije (samo) dokumentarni film, no razlog leži u još nečem. Smatram da su brojni gledatelji u Hrvatskoj ponovno u većoj mjeri odbili pogledati navedeni film, ili su mu pristupili s već oblikovanim stavom prema informacijama koje će im on pružiti, a ne toliko s namjerom da te informacije dobiju, kao i u slučaju "Generala".

Čak i kada bi bila riječ o filmu koji je manje problematičan u tom smislu, ne bi postojao konkretan odgovor na pitanje: "Može li film uopće govoriti istinu ili je to medij koji je u svojoj biti laž?"¹⁷ Ovo je još jedno pitanje koje čujemo u dokumentarnoj seriji "Kolaži o laži", koje je svakako podložno raznim, prije svega filozofskim interpretacijama, no u slučaju "Dnevnika Diane Budisavljević", problem istine još je kompleksniji; ne samo zbog poigravanja igranim i dokumentarnim, već zbog teme filma.

¹⁴ Nebojša Slijepčević: Kolaži o laži, 2021.

¹⁵ Ibid

¹⁶ Krivak, M. 2019. Film veći od života, <https://filmovi.hr/index.php?p=article&id=2858>

¹⁷ Nebojša Slijepčević: Kolaži o laži, 2021.

Film sadrži razgovore s protagonistima stvarnog povijesnog događaja te arhivske snimke i snažno je promoviran kao "istinita priča o najboljim ljudima u najgorim vremenima"¹⁸, a na službenoj stranici filma možemo pronaći i podatak da ga je Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske odobrilo kao sadržaj koji se može uključiti u nastavni kurikulum, što svjedoči o njegovoj (već sada) povijesnoj važnosti.

Pozicija (glas) pripovjedača nešto je što je u "Kolažima o laži" naglašeno kao vrlo bitna stavka dokumentarnog filma no, opravdano je pitanje (na što podsjeća narator dokumentarne serije) – čiji je to glas? S druge strane, ako se prisjetimo izjave Ognjena Glavonića (koji zaključuje da ono što je političko nije film već naš pogled)¹⁹, zapravo postaje manje bitno čiji je glas. Čini mi se da se nešto slično dogodilo u doživljaju "Dnevnika Diane Budisavljević".

Očekivano je da film koji prikazuje djecu koja su trpjela užase logora izaziva snažne reakcije, bilo bi neobično da nije tako. No, kao da je došlo do pomalo neobične pojave da brojnim kritičarima istina prikazana u samom filmu Dane Budisavljević (koja je pomno istraživala historiografske spise, dnevnik i ostale materijale na kojima se temelji film), kao da nije bila dovoljna, pa su u svojim recenzijama kritičari povijesnoj istini dodali dozu dramatičnosti za koju redateljica u filmu nije pronašla mjesto.

Primjerice, Davor Špišić piše: "Film koji nam 2019. dolazi poput spasenja. U tajmingu kad se obnovljeni linč građana srpske nacionalnosti, praćen smradnom revizijom fašizma, u Hrvatskoj tolerira ili čak potiče s najviših pozicija izvršne i parlamentarne vlasti. U trenutku kad se krvavi ustašluci i mračni gabariti nacističke podrepine zvane Nezavisna država Hrvatska umataju u operetni celofan i histeričnu historiografsku laž. U zlo nedoba kad bagra opet broji krvna zrnca i sriče nepoćudna imena koja bagri ometaju arijevski spokoj..."²⁰

Iako autor članka ne povlači izravnu paralelu između događaja prikazanih u "Dnevniku Diane Budisavljević" i sadašnjosti, povlači je u dovoljnoj mjeri da mi se to čini neukusnim, što ću (iako je riječ o subjektivnom doživljaju) pokušati obrazložiti još nekim primjerima.

¹⁸ <http://www.dnevnikdianebudisavljevic.com/>

¹⁹ Nebojša Slijepčević: Kolaži o laži, 2021.

²⁰ Špišić, D. 2019. Gledao sam Dnevnik Diane Budisavljević. To je film koji te smlavi, <https://www.telegram.hr/kultura/gledao-sam-dnevnik-diane-budisavljevic-to-je-film-koji-te-smlavi/>

Ognjen Glavonić u "Kolažima o laži" govori o filmu kao borbi protiv zaborava ili laži i napominje da je moć ta koja određuje što je istina, a ne (sama) istina.²¹ Osvrće se pritom na svoj film "Teret" (još jedan film koji diskretno progovara o mučnoj temi ratnih zločina) izjavom: "Mi smo uzeli temu jer nam je baš muka, a političari bi se oko te teme kafanski takmičili. Probleme treba otrgnuti iz tih kandži i o njima govoriti iz pozicije ljudskosti."²²

Nekako mi se čini da i obavijanje filma poput "Dnevnika Diane Budisavljević" vlastitom opterećenošću i obračunavanjem s političkim neistomišljenicima, na način koji je očito sveprisutan u hrvatskoj filmskoj kritici, više odmaže nego pomaže izvlačenju same Diane kao povijesne ličnosti iz zaborava ili borbi protiv revizionističkih laži, te time zapravo oslabljuje borbu filma o kojoj govori Glavonić. Zapravo, povlačenje paralele između današnje političke situacije u Hrvatskoj i Drugog svjetskog rata čini mi se previše bliskim upravo onome što Glavonić naziva kafanskim takmičenjem političara²³.

Scenarist i redatelj Tomislav Mršić izjavio je, također u "Kolažima o laži", da bi istini prepostavio etiku kao konkretniji pojam; on tvrdi da ćeš, ako si etičan, biti blizu istini²⁴ i čini mi se da je na dobrom tragu, kojeg bi mogli slijediti i kritičari kada pišu o filmovima poput "Dnevnika Diane Budisavljević".

O sličnim poteškoćama piše Hayden White propitujući problem istine u historijskom prikazivanju na primjeru Holokausta. On se pita je li tragedija jedini mogući način prikazivanja te teme, a osvrće se i na stav po kojemu Holokaust predstavlja događaj kojeg ne može u potpunosti ispričati nikakav ljudski jezik (White, 1999, 621), te na pitanje postavlja li priroda nacizma apsolutna ograničenja glede onoga što se istinski može reći o toj temi, čak i piscima fikcije ili proze (1999, 622). (Zanimljivo je u tom smislu da je upravo upečatljiva tišina ono što brojni kritičari naglašavaju kao snažan element filma "Dnevnik Diane Budisavljević".)

Berel Lang (1990,160) izražava stav da svako predstavljanje događaja poput Holokausta mora biti prosuđivano sa stajališta šutnje poštovanja, što treba biti naša prva reakcija na takva predstavljanja. No, on odlazi i korak dalje, kako prenosi White, te se protivi svakoj obradi genocida kao subjekta fikcijskog ili poetičkog pisanja. Po njemu se samo najdoslovnija kronika činjenica genocida približava prolazu testa autentičnosti i istinitosti na

²¹ Nebojša Slijepčević: Kolaži o laži, 2021

²² Ibid

²³ Ibid

²⁴ Ibid

temelju kojega i književni i znanstveni prikazi ovog događaja moraju biti prosuđivani. Moraju se navoditi samo činjenice jer se u protivnom, upadanjem u stilizaciju, otvaramo opasnostima narativizacije i relativizacije pripovjednosti (White, 1999, 628).

Ne dijelim Langovo stajalište, jer smatram da se fikcijskom i poetičkom pisanju ne bi trebale postavljati granice u odabiru tema, no ne mogu reći da mi nije razumljivo. Naime, temu holokausta smatram sasvim prihvatljivim subjektom fikcijskog pisanja - i ne samo u modusu tragedije – no svakako uvijek sa stajališta poštovanja. Ipak, ono može biti prisutno čak i ako se neki elementi teme parodiraju, jednako kao što se predstavljanje može prosuđivati sa stajališta poštovanja i bez šutnje. No, u to neću dublje ulaziti jer ono o čemu zapravo pišem jest to da mi se čini da su sva ova razmišljanja možda trebala biti malo prisutnija u prosuđivanjima "Dnevnika Diane Budisavljević" od strane filmskih kritičara čije sam recenzije analizirala.

Primjerice, Marijan Krivak, u recenziji objavljenoj na portalu Filmovi.hr, film "Dnevnik Diane Budisavljević" naziva većim od života. Prisjetimo li se izjave njegovog kolege koji je, pišući o filmu "General", istaknuo stav "da se filmska recenzija prije svega temelji na raščlambi vrijednosti cjeline ostvarenja i njegovih sastavnica a ne na političkim ili nacionalnim prosudbama"²⁵, vrijedi se zapitati po čemu je "Dnevnik Diane Budisavljević" veći od života, a čini mi se da iz recenzije možemo iščitati da su razlozi ipak politička prosudba ili naprosto snažna tema filma, a ne toliko same sastavnice, pa ni cjelina filmskog ostvarenja.

Krivak hvali toplo ispričanu filmsku priču, jednostavnost jezika, koju čak uspoređuje s Kafkom i Brechtom, i brojne druge sastavnice filma. No, Krivak piše i: "Sve je u ovom filmu, dojmljive monokromatske teksture, u funkciji njegove temeljne ideje. Ta je, pak, sadržana u gorljivoj i neodgodivoj autoričinoj namjeri da potencijalnog (baš i upravo!) hrvatskog gledatelja uvjeri u jednu drukčiju sliku Hrvatske od one koju revizionisti nameću od 90-ih godina prošlog stoljeća. Naime, relativiziranje ustaških zločina, pa i otvoreno negiranje specifičnosti upravo ovog kvislinškog režima, nanijelo je gotovo nepopravljivu štetu povijesnom (sebe) poimanju državotvorstva, ali i mentalnim sklopovima mlađih generacija. Jednako tako, stvorilo je okvire za mržnju koji daleko nadilaze eponimni Araličin naslov."²⁶

²⁵ Čegir, T. 2019. Neispunjena očekivanja, <https://filmovi.hr/index.php?p=article&id=2864>

²⁶ Krivak, M. 2019. Film veći od života, <https://filmovi.hr/index.php?p=article&id=2858>

Čini mi se da je ova izjava usporediva s ranije navedenom izjavom Nenada Polimca da je film "Posljednji Srbin u Hrvatskoj" snimljen s ciljem da razbjesni hrvatske desničarske portale. Umjesto provokacije i bijesa ovdje se nudi potreba za educiranjem mentalnih sklopova te uvjeravanja hrvatskog gledatelja u drukčiju sliku Hrvatske, no jedna i druga izjava dio su istog raspoloženja. Podsjetimo, 2021. godine ipak živimo u Hrvatskoj čije Ministarstvo film "Dnevnik Diane Budisavljević" uvrštava u školski kurikulum i možda je moguće osvrnuti se na ono što je loše bez pretjerivanja koje nije prisutno čak ni u filmu koji progovara o najmračnijem razdoblju hrvatske države. Ponavljam, ovime ne negiram postojeće probleme u današnjem hrvatskom društvu, već tražim prepoznatljiv politički pogled u filmskim recenzijama.

Moj, posve osobni, stav glasi: ako se već upućuju pohvale Dani Budisavljević upravo na račun diskretnosti kojom je prikazala jednu vrlo mučnu temu, možda ne bi bilo loše slijediti njen primjer. U suprotnom, događa se to da se i film i njegova protagonistica Diana ponovno nalaze u sjeni, ovoga puta zasjenjene ne povijesnim revizionizmom ili zataškavanjem, već pogrešno usmjerenim entuzijazmom kritičara u vezi nečega što ponovno ne pripada ni filmu ni prikazanom povijesnom događaju, već ozračju političkog pogleda. Smatram da je Krivakova izjava da je baš sve u navedenom filmu u funkciji dokazivanja nečega političkim neistomišljenicima - pa makar njihov stav u ovom slučaju bio vrijedan svake osude - također jedan oblik umanjivanja važnosti filmske (i povijesne) teme koju se, paradoksalno, istovremeno naziva većom od života.

U sličnom tonu, Davor Špišić za Telegram piše da su "Diana, Dana i Alma tri žene koje su junački pogledale zlu u lice, rudareći do slobode. Bez obzira na cijenu. Nisam siguran da smo ih zaslužili."²⁷ Ponovno, moj je dojam da izjednačavanjem uloge Diane Budisavljević s redateljicom i glavnom glumicom filma o njenom životu kritičar u ovom slučaju nije učinio uslugu niti jednoj od te tri žene. Zar su Dana Budisavljević i Alma Prica junakinje u smislu u kojem možemo reći da je to Diana? Čini mi se da je tom izjavom narušeno stajalište poštovanja u doživljaju povijesne teme.

Nadalje, Špišić se zapitao ima li šanse "da film doživi prikazivanje na HRT1, odmah poslije Dnevnika u tzv. prime timeu, od 20.10?"²⁸ Film je prikazan upravo na tom programu i u tom terminu 22. travnja 2020. godine, na dan kada je održana komemoracija za žrtve

²⁷ Špišić, D. 2019. Gledao sam Dnevnik Diane Budisavljević. To je film koji te smlavi, <https://www.telegram.hr/kultura/gledao-sam-dnevnik-diane-budisavljevic-to-je-film-koji-te-smlavi/>

²⁸ Ibid

stradale u logoru u Jasenovcu. Špišić se dalje pita: "Ima li današnja Hrvatska još uvijek šansu pokazati da je zemlja svih svojih građana? Bi li Diogen iz Sinope na HRT-u svojom svjetiljkom još uvijek našao čovjeka?"²⁹ Ni u ovom slučaju nije mi namjera propitivati autorova politička uvjerenja, a ni opravdanu sumnju u to hoće li HRT na dostojan način obilježiti određene obljetnice, već samo naglasiti melodramatičan način na koji su kritičari čije recenzije navodim pristupili filmu "Dnevnik Diane Budisavljević", odudarajući pritom u potpunosti od načina na koji je temi pristupila sama redateljica, koja je vjerojatno s razlogom odabrala svoje poštovanje iskazati na diskretniji način.

Pripisivati filmu određeni ideološki cilj svojstveno je ranije spomenutoj sklonosti kritičara da vrijednosti djela moraju ideološki opravdati (u skladu s teorijom Rite Felski). Napisati, s druge strane, da film uopće nije politički, već je film o istini ili ljudima, poput kritičarke Zihera³⁰, samo je druga strana iste medalje. Ne želim predložiti neko generično rješenje, poput potrage za zlatnom sredinom, samo želim istaknuti da je riječ o problemu kojeg bi filmski kritičari možda trebali biti svjesniji prilikom pisanja.

²⁹ Ibid

³⁰ Kolar, I. 2019. Dnevnik Diane Budisavljević: Samozatajno svjedočanstvo o ljudskosti, <https://www.ziher.hr/dnevnik-diane-budisavljevic/>

4. Zasićenost shemama kritike

"Posljednji Srbin u Hrvatskoj" film je kojeg, za razliku od "Dnevnika Diane Budisavljević", hrvatski kritičari hvale oprezno. Zrinka Pavlič tako piše: "Hoće li ovaj film završiti u enciklopedijama i zlatnim knjigama hrvatske kinematografije? Nemam pojma. Mene svašta u životu zna iznenaditi pa se ne bih bavila prognozama, ali da se moram kladit, rekla bih da ipak baš i neće. No hoćete li se dobro zabavit dok ga gledate? Hoćete."³¹ Zanimljivo je što Pavlič zazire od toga da naprosto pohvali duhovitost Ličininog filma, iako kroz čitav svoj, poprilično neformalno napisan članak, ima samo riječi pohvale za taj aspekt scenarija.

Pavlič dalje piše: "Srećom, za smješnoću su se dosta dobro pobrinuli i scenarij i glumci. Fakat im je išlo. Već sam prije napisala da me film u više navrata nasmijao naglas - a već sam se gore i deklarirala kao štovateljica debilnih fora - no sad moram iskreno reć da ima i onih profinjenijih, intelektualnih fora, koje će cijeliti i zahtjevnija publika. Vidi se da je to pametno napisano. Samo što mene takve fore ne nasmijavaju naglas. Uz njih se uvijek osjećam kao da bih trebala navuć svileni ogrtač, zapalit lulu, stavit monokl i reć why, yes, sir, this is so witty. Al tko voli - ima i toga."³²

Način pisanja veoma odudara od ranije spomenutih recenzija napisanih o "Dnevniku Diane Budisavljević". To je očekivano, s obzirom na temu i žanr Ličininog filma, pa ipak mi je zanimljivo kako se kroz recenzije o "Posljednjem Srbinu u Hrvatskoj" uporno provlači upadljivo "neozbiljan" pristup. U intervjuu koji s redateljem filma donosi Mladen Pleše za Telegram, piše da Predrag Ličina inzistira da je "Posljednji Srbin u Hrvatskoj" žanrovski film, "a oni su, znamo, za mnoge filmske puritance još uvijek manje vrijedni".³³ Nisam sigurna možemo li sve kritičare čije su recenzije dosad navedene opisati kao "filmske puritance", no čini mi se da je "Posljednji Srbin u Hrvatskoj" zaista od strane većine kritičara doživljen kao film o kojem nisu morali pisati toliko ozbiljno kao o filmovima koji možda progovaraju o sličnim društvenim problemima, ali među likovima nema zombija.

Pleše dalje piše da Ličina perpetuira krajnje simplificirane nacionalne stereotype naroda s Balkana od kojih - iako su nam svi temeljno simpatični - nijedan ne završi dobro, "jer

³¹ Pavlič, Z. 2019. 'Posljednji Srbin u Hrvatskoj': Zombiji su jeftini, alegorije nabacane lopatom, ali film je - urnebes!, tportal.hr, <https://www.tportal.hr/kultura/clanak/posljednji-srbin-u-hrvatskoj-zombiji-su-jeftini-alegorije-nabacane-lopatom-ali-film-je-urnebes-foto-20190222>

³² Ibid

³³ Pleše, M. 2019. Kako sam napravio film Posljednji Srbin u Hrvatskoj, <https://www.telegram.hr/price/kako-sam-napravio-film-posljednji-srbin-u-hrvatskoj/>

redateljova prognoza je, unatoč inzistiranju na frivolnosti, ipak turobna".³⁴ Šteta je što je taj aspekt turobne perspektive "Posljednjeg Srbina u Hrvatskoj" gotovo u potpunosti pao u sjenu u većini medijskih osvrtu na Ličinin film. Uglavnom ga se predstavlja zombijima, aludiranjem na provokativan naslov, te upornim isticanjem dosjetke da hrvatsku superjunakinju glumi srpska glumica, a Srbina hrvatski glumac. ("Iako se već i samim nazivom filma "Posljednji Srbin u Hrvatskoj" pobrinuo za sjajnu marketinšku pripremu svog redateljskog prvijenca, Predrag Ličina, koji je i scenarist ovog iščekivanog filma, dodatno je zaintrigirao javnost odlukom da Srbina glumi Hrvat Krešimir Mikić, a ulogu jedne od Hrvatica, štoviše hrvatske Wonder Woman, superjunakinje Hrvojke Horvat, dodijeli srpskoj glumici Hristini Popović."³⁵, piše Nikola Patković za Jutarnji list.)

Za razliku od Zrinke Pavlić koja je duhovitost Ličininog filma pohvalila više puta, ali s određenom zadržkom, Marijan Krivak za portal Filmovi.hr bez zadržke progovara o tome da mu film nije duhovit. Krivak na početku piše: " Prije već dosta godina pisao sam otprilike ovako: „Na početku bijahu Hrvati i Srbi... Onda, nakon dugo, dugo vremena pojaviše se i drugi oblici života: amebe, prameciji, jednostanična bića... Zatim, još dugo, dugo nije bilo više ničega... A tada, pojavihu se, sada, Srbi i Hrvati... I tako u vijeke, vijekova, Amen.« Iako je tada dijagnoza pisana uz navodno ozbiljan film (Ničiji sin /2008./ Arsena Ostojića), čini se, malo se toga promijenilo po pitanju prioritetnosti i važnosti za medijski posredovano mnijenje o tomu što je to gledatelju (i) danas zanimljivo i intrigantno. Tako se, osim semantički ispražnjenih floskula iz medija, o Hrvatima i Srbima opet snimaju kino-filmovi. I to oni žanrovski..."³⁶

Zanimljivo je to što se, očigledno zasićen temom odnosa Hrvata i Srba, Krivak svejedno osvrće na film Arsena Ostojića kao navodno ozbiljan - trebamo li zaključiti da je "Posljednji Srbin u Hrvatskoj" manje ozbiljan i od samo navodno ozbiljnih filmova? - te dodaje da nije dovoljno da se o Hrvatima i Srbima opet snimaju kino-filmovi, već se, da stvar bude gora (?), sada o tome snimaju i žanrovski filmovi. Ne želim propitivati ništa što je Krivak napisao o samom filmu, on u svojoj recenziji zaista iznosi zamjerke upućene na sastavnice i cjelinu samog filma, ali ipak želim primijetiti da je teško oteti se dojmu da je Krivak već unaprijed bio sklon tome da mu se Ličinin film ne sviđa.

³⁴ Pleše, M. 2019. Kako sam napravio film Posljednji Srbin u Hrvatskoj, <https://www.telegram.hr/price/kako-sam-napravio-film-posljednji-srbin-u-hrvatskoj/>

³⁵ Patković, N. 2019. HRISTINA POPOVIĆ Kako sam postala 'Hrvojka Horvat', <https://www.jutarnji.hr/kultura/film-i-televizija/kako-sam-postala-hrvojka-horvat-8413313>

³⁶ Krivak, M. 2019. Groteskna filmska konstrukcija, <https://filmovi.hr/index.php?p=article&id=2799>

"S obzirom da se radi o toliko medijski prisutnoj manipulaciji niskim strastima oko Srba i Hrvata, autoru se očigledno činilo da bi iz svega mogao izvući dobar eksploatacijski film"³⁷, tvrdi tako Krivak, s kojim se, vidljivo je, slažem u vezi postojanja medijski prisutne manipulacije niskim strastima oko Srba i Hrvata, no zanimljivo je kako smo u kontekstu te manipulacije ipak vrlo različito doživjeli film Predraga Ličine. (Osobno ga smatram uspješnim satiričnim odmakom, koji je taj efekt postigao baš time što se nije pokušao odmaknuti od tema i motiva kojima smo svi zasićeni, već ih je pogurnuo do apsurdna na rubu kojeg se ionako već nalaze u stvarnosti.) Krivak, dakle, navodi da se "malo toga promijenilo po pitanju prioritetnosti i važnosti za medijski posredovano mnijenje o tomu što je to gledatelju (i) danas zanimljivo i intrigantno"³⁸, no pritom zanemaruje činjenicu da su se gledatelji o Ličinom filmu u velikoj mjeri izjasnili kao o zanimljivom i intrigantnom ostvarenju. Na premijeri u Art-kinu u Rijeci zaista je čitava projekcija bila popraćena glasnim smijehom i aplauzom, kao i na Pulskom filmskom festivalu, gdje ga je publika ocijenila ocjenom 4,66.

Nije mi namjera obraniti Ličin film od negativne filmske kritike, već ukazati na to da mi se čini pomalo ironičnim da je filmski kritičar pokazao zasićenost (i to ne samo u svoje ime, već u ime gledatelja) upravo kod osvrta na redateljev odabir teme. Nije važno ni to što redatelj temi ne pristupa na način kojim (barem hrvatska) filmska publika već može biti zasićena, jer Krivak redateljev pristupom nije zadovoljan, a ja s kritičarevim doživljajem samog filma ipak ne ulazim u raspravu. Samo mi se čini da je Krivak uočio jedno stablo, a kritika koju je sam napisao dio je šume (sveprožimajućeg političkog pogleda) koju on od tog stabla kao da ne vidi.

I Predrag Ličina izjavio je da je činjenica "da su ljudi već umorni i zasićeni tim sukobima i temama", no da je "bavljenje politikom i međunacionalnim odnosima u nas toliko zanimljivo da bi bila grehota ne iskoristiti tu temu".³⁹No, naglašava da o tim problemima ne želi govoriti na klasičan način, već ih obrađuje drugačije, kako bi se ljudi mogli zabaviti. Problem o kojem čitavo vrijeme pišem posezanje je i redatelja i filmskih kritičara za opisivanjem umora i zasićenosti kod ljudi kada je riječ o uobičajenim temama - kao što su u slučaju hrvatske kinematografije međunacionalni odnosi - a koje već samo po sebi izaziva zasićenost. Baš kao što sam ranije izrazila dojam da smatram da u intervjuima scenarist ne treba naglašavati da je ženski lik kvalitetno napisan ako je to jasno iz samog filma, smatram

³⁷ Ibid

³⁸ Ibid

³⁹ Pleše, M. 2019. Kako sam napravio film Posljednji Srbin u Hrvatskoj, <https://www.telegram.hr/price/kako-sam-napravio-film-posljednji-srbin-u-hrvatskoj/>

da ni Ličina uopće nije trebao na neki način opravdavati svoj odabir teme filma, jer se takvim izjavama u tom obliku više ne postiže ništa osim dodatnog povećavanja zasićenosti.

Vratila bih se na ideje Rite Felski koja kaže da je "sve jači dojam da su istraživači u humanističkim znanostima mnogo tečniji u protivljenju nego u odobravanju i da vječno bdijenje, nesputano alternativama, lako može skliznuti u samodopadne fraze kakve se često upotrebljavaju kada čovjek raspravlja mehanički." (Felski, 2019, 29) Istraživači o kojima Felski piše možda zaista jesu bili neskloni tome da, primjerice, izraze da im se neko djelo sviđa bez da to pokušaju ideološki opravdati, baš kao što su u primjerima o kojima pišem kritičari zasićeni određenom temom i političkim raspoloženjem koje prevladava u društvu, no te pojave same po sebi nisu problem. Pravi problem nastane kada se takve rasprave – nesputane alternativama – počnu odvijati mehanički, za što mi se čini da se dogodilo u recenzijama koje sam analizirala, a koje su mogle biti puno bogatije i reći puno više o samim filmovima - a zapravo čak i o politici - da se nisu mehanički držale ustaljenih obrazaca pomoću kojih se o nekim temama govori uvijek na isti način, a koje sam pokušala prikazati.

"Prevladavajuće raspoloženje određene discipline modulira i usmjerava naše poduhvate: pitanja koja postavljamo, tekstove koje iščitavamo, stilove argumentacije koji nas privlače." (Ibid, 52) Riječ je o posve razumljivoj pojavi bez koje uopće ne bi bilo moguće uspostaviti disciplinu. Isto vrijedi i kada je riječ o bilokojem obliku pisanja, pa i pisanju filmskih kritika. No, smatram da ipak treba zadržati određen oblik onoga što Felski naziva bdijenjem, no u malo drugačijem smislu. Pa tako umjesto bdijenja nad onim elementima prevladavajućeg raspoloženja koji usmjeravaju pisanje kritike, možda ne bi bila loša ideja malo bdjeti i nad vlastitim procesom pisanja, kako se pridržavanjem mehaničkih obrazaca ne bi propustila prilika za oslobađanjem prostora za "širu lepezu afektivnih stilova i načina argumentacije". (Ibid, 18)

5. Zaključak

Felski pogled kritike naziva prodornim, ali vizualno ograničenim. (Felski, 2019, 45) Na temelju vlastitog iskustva pisanja filmskih kritika za portale, ali i analizom recenzija napisanih od strane kritičara od kojih su mnogi daleko iskusniji i obrazovaniji u tom području, htjela sam pokazati da je ograničavanje pogleda nešto što se može dogoditi svakome - jer se ne događa pojedincu kao takvom, već čitavoj disciplini.

O filmovima se zaista može pisati (i piše se) na jako puno različitih načina. Moj cilj nije bio odabrati jedan način koji bi bio bolji od drugih, već samo istaknuti da se upravo to bogatstvo različitih mogućnosti, onoga što Felski naziva lepezom stilova i načina argumentacije (Ibid, 18), gubi kada jedan obrazac prevlada do te mjere da drugi postanu gotovo zaboravljeni. Felski je taj obrazac u studijima književnosti prepoznala kao određenu vrstu grčevite kritike inspirirane hermeneutikom sumnje, koja se pretvorila u raspoloženje koje prožima svaki oblik kritike.

Kod hrvatskih filmskih kritičara mi se čini da je opterećenost i zasićenost određenim političkim temama stvorila raspoloženje koje je i samo počelo usmjeravati pisanje kritika, na način na koji to u gornjem primjeru čini raspoloženje sumnje. Ne smatram da je rješenje ograđivanje od političkih tema ili poricanje činjenice da se filmovi njima bave, samo smatram da je i tim temama moguće pristupiti na različite načine. Mislim da bi učestalo osvježavanje toga poseže li se za nekim argumentom mehanički ili on zaista doprinosi tekstu bio dobar početak. Vjerujem da bi se time oslobodio prostor za neke druge argumente, neka nova mišljenja i daljnje razvijanje stila pisanja filmskih kritika.

Popis literature

Čegir, T. 2019. Neispunjena očekivanja, <https://filmovi.hr/index.php?p=article&id=2864> [pristupano 26. kolovoza 2021.]

Felski, R. 2019. Granice kritike, Zagreb, MeandarMedia za hrvatski prijevod

Hulahop d.o.o. za filmsku produkciju i usluge u kulturi, DNEVNIK DIANE BUDISAVLJEVIĆ, <http://www.dnevnikdianebudisavljevic.com/> [pristupano 28. kolovoza 2021.]

Kolar, I. 2019. Dnevnik Diane Budisavljević: Samozatajno svjedočanstvo o ljudskosti, <https://www.ziher.hr/dnevnik-diane-budisavljevic/> [pristupano 26. kolovoza 2021.]

Krivak, M. 2019. Film veći od života, <https://filmovi.hr/index.php?p=article&id=2858> [pristupano 26. kolovoza 2021.]

Krivak, M. 2019. Groteskna filmska konstrukcija, <https://filmovi.hr/index.php?p=article&id=2799/> [pristupano 26. kolovoza 2021.]

Krivak, M. 2019. Sugestivno realističko-poetsko ostvarenje, <https://filmovi.hr/index.php?p=article&id=2823> [pristupano 26. kolovoza 2021.]

Lang, B. 1990. Act and Idea in the Nazi Genocide, Chicago, University of Chicago Press

Patković, N. 2019. HRISTINA POPOVIĆ Kako sam postala 'Hrvojka Horvat', <https://www.jutarnji.hr/kultura/film-i-televizija/kako-sam-postala-hrvojka-horvat-8413313> [pristupano 27. kolovoza 2021.]

Pavlić, Z. 2019. 'Posljednji Srbin u Hrvatskoj': Zombiji su jeftini, alegorije nabacane lopatom, ali film je - urnebes!, tportal.hr, <https://www.tportal.hr/kultura/clanak/posljednji-srbin-u-hrvatskoj-zombiji-su-jeftini-alegorije-nabacane-lopatom-ali-film-je-urnebes-foto-20190222> [pristupano 28. kolovoza 2021.]

Pleše, M. 2019. Kako sam napravio film Posljednji Srbin u Hrvatskoj, <https://www.telegram.hr/price/kako-sam-napravio-film-posljednji-srbin-u-hrvatskoj/> [pristupano 27. kolovoza 2021.]

Polimac, N. 2019. *POSLJEDNJI SRBIN U HRVATSKOJ* Kako je sniman i o čemu govori najiščekivaniji hrvatski film, zombi komedija Predraga Ličine,

<https://www.jutarnji.hr/kultura/posljednji-srbini-u-hrvatskoj-kako-je-sniman-i-o-cemu-govori-najiscekivaniji-hrvatski-film-zombi-komedija-predraga-licine-8246162>

[pristupano 27. kolovoza 2021.]

Polimac, N. 2019. *POSLJEDNJI SRBIN U HRVATSKOJ* Za gledatelje koji žele žaoke o međunacionalnim netrpeljivostima - ima ih dovoljno, samo jedna stvar nije uvjerljiva, <https://www.jutarnji.hr/kultura/film-i-televizija/posljednji-srbini-u-hrvatskoj-za-gledatelje-koji-zele-zaoke-o-medunacionalnim-netrpeljivostima-ima-ih-dovoljno-samo-jedna-stvar-nije-uvjerljiva-8407457>

[pristupano 27. kolovoza 2021.]

Rudelić, R. 2019. *General: Film Antuna Vrdoljaka ispunio je očekivanja koja je i postavio*, <https://www.ziher.hr/general-film-antuna-vrdoljaka-ispunio-je-ocekivanja-koja-je-i-postavio/>

[pristupano 28. kolovoza 2021.]

Rudelić, R. 2020. *Nevidljivi čovjek: Ni smisao ovog filma nije pretjerano vidljiv*, <https://www.ziher.hr/nevidljivi-covjek-ni-smisao-ovog-filma-nije-pretjerano-vidljiv/>

[pristupano 28. kolovoza 2021.]

Špišić, D. 2019. *Gledao sam Dnevnik Diane Budisavljević. To je film koji te smlavi*, <https://www.telegram.hr/kultura/gledao-sam-dnevnik-diane-budisavljevic-to-je-film-koji-te-smlavi/>

[pristupano 25. kolovoza 2021.]

White, H. 1999. *Historijska pripovjednost i problem istine u historijskom prikazivanju u Figural Realism: Studies in the Mimesis Effect*, The Johns Hopkins University Press

Filmografija

Dana Budisavljević : Dnevnik Diane Budisavljević. 2019.

Antun Vrdoljak: General, 2019.

Sam Levinson: Malcolm & Marie, 2020.

Nebojša Slijepčević: Kolaži o laži, 2021.

Predrag Ličina: Posljednji Srbin u Hrvatskoj, 2019.